

ANTUN ŠOJAT

ZDRAVSTVENA TERMINOLOGIJA U STARIM KAJKAVSKIM VRAČARUŠAMA I RJEČNICIMA

Kao i u drugim našim krajevima, i u kajkavskoj sredini pisane su za široke slojeve pučanstva popularne upute o čuvanju zdravlja, o pojavi bolesti i njihovu liječenju, jednako tako ljudskih bolesti, kao i bolesti domaćih životinja.¹ Osobito plodno razdoblje u kojem su se pojavljivale takve knjige jest 18. stoljeće. U svojoj ću raspravi pokušati u najkraćim crtama prikazati kajkavsku zdravstvenu terminologiju, kakva se u tim kajkavski pisanim ljekarušama i u nekim starim kajkavskim leksikografskim djelima pojavljuje.

Termin »zdravstveno nazivlje« veoma je širok pojam, koji može obuhvatiti nazivlje iz različitih područja brige za čovjekovo zdravlje i skrbi za zdravlje životinja čovjeku bliskih i potrebnih. Taj pojam zahvaća obične, svakodnevne narodne riječi koje označavaju dijelove čovječjega i životinjskoga tijela, kao i stručne anatomske nazive dijelova tijela, ponajčešće stvorene prema latinskoj terminologiji, ali i izvedene prema nazivlju u drugim našim narječjima ili kalkirane prema stranim jezicima s kojima je kajkavsko stanovništvo u to doba bilo u užoj kulturnoj i političkoj vezi. U tu terminologiju mogli bi se uvrstiti i nazivi za razne vrste hrane i pića i nazivi njihovih sastavnih dijelova, kao i nazivi za razne lijekove i supstancije za njihovo dobivanje, u prvom redu imena raznoraznih biljaka, koje su u to doba bile osnovica najvećeg broja lijekova, dakle sve riječi koje iskazuju općenito uvjete života čovjekova u određenoj sredini, fizički i psihički život zdravog i bolesnog čovjeka, njegove osjećaje i raspoloženja, uzroke ili uzročnike bolesti i sredstva za održavanje njegova zdravlja. Temi navedenoj u naslovu može se prići s različitih znanstvenih interesa: medicinarskoga, historičarskoga, socijal-

¹ Usp. npr. veoma iscrpnu studiju o nekim našim »ljekarušama«, pa i kajkavskim, M. Medića *Četiri ljekaruše*, Zbornik za narodni život i običaje (= ZbNZO), knj. XIV, sv. 2, Zagreb 1909, str. 168—284.

noga, kulturološkoga, povijesno-jezičnoga itd. Tema je, kako se vidi, veoma opširna i za ovu priliku treba je ograničiti, pa ću se osvrnuti samo na neke kulturološke i jezične aspekte zdravstvene terminologije kakva se odražava u kajkavskoj književnosti i leksikografiji 18. stoljeća.

Osamnaesto stoljeće u razvoju evropskih naroda označuje bitnu, snažnu i naglu prekretnicu u pravcu građanske modernizacije društva, u pravcu koji je pri kraju toga stoljeća doveo do francuske revolucije. Banska Hrvatska u tom je vremenu, poslije tursko-mletačkih osvajanja dotadanih središta nacionalnog i kulturnog života, definitivno postala osnovnim nositeljem političkih i kulturnih gibanja u Hrvata. Bečka nastojanja oko centralizacije i germanizacije, za Marije Terezije i Josipa II, ugrožavala su politički položaj Hrvatske, ali su je na kulturnom i znanstvenom polju sve intenzivnije uključivala u pokrete i težnje zapadno-evropskog kulturnog života i potakla mnoge djelatnosti, koje su do tada više ili manje zanemarivane. Broj škola i školovanih ljudi sve je veći, pa je i odjek književne, kulturne i znanstvene djelatnosti, bilo pismenom ili usmenom riječju, u širokim narodnim slojevima sve veći. U zapadnim evropskim zemljama (uključujući ovamo, dakako, i srednjoevropske) stvaraju se u to doba, kako je već rečeno, klice građanskoga društva i razvija se bogata literatura i filozofija na temeljima racionalističkoga pogleda na svijet. Prosvjetiteljstvo je, prilagođeno povijesno određenomu stupnju civilizacijskog razvoja uključilo u suvremena evropska gibanja golem broj novih »potrošača kulturnih dobara« i u banskoj Hrvatskoj i izvan nje (na primjer, poneke su knjige, naravno vjersko-nabožno-poučnoga karaktera, tiskane i za današnje pojmove u veoma visokoj nakladi od desetak tisuća, pa i više primjeraka). Središnji interes racionalizma i prosvjetiteljstva, središnji interes evropskog 18. stoljeća — znanost — reflektira se i u hrvatskim krajevima, poglavito u kajkavskoj Hrvatskoj, koja je bila pod neposrednim zračenjem zbivanja u jednom od najznačajnijih evropskih središta toga vremena — u Beču. Ta se gibanja osobito osjećaju u drugoj polovici stoljeća. U to se doba pojavljuju među drugim popularno-znanstvenim i stručnim djelima, pisanim tada već veoma ustaljenim kajkavskim književnim jezikom, funkcionalno sposobnim za sva područja ljudske umne djelatnosti — i djela posvećena nekim medicinskim problemima. Znatna se pažnja u tekstovima toga doba pridaje i higijensko-zdravstvenim uputama i savjetima.

Ja ću ovdje navesti nekoliko znatnijih djela kajkavskih pisaca 18. stoljeća, nekoliko imena ljudi koji su svoje javno djelovanje posvetili upravo zdravstveno-medicinskom prosvjećivanju širokih narodnih slojeva. Najznačajnije od tih imena svakako je Ivan Krstitelj Lalangue, Belgijanac koji se potpuno udomio u našoj zemlji, prihvatio i svladao književni jezik sredine u koju je došao, koji je sasvim upoznao mentalitet našega čovjeka, uvjete u kojima živi, zla koja ga biju. Njegova djela iz područja o kojem govorim bila su veoma poznata i popularna: *Medicina ruralis illi Vračtva ladańska za potreboču mužev i siromakov horvatckoga orsaga i okolu nega bližnešeh mest*, Varaždin 1776. (373 str.), pa *Kratek navuk od meštrije pupkorezne za potreboču muškeh i siromaškeh ladańskeh*

žen horvatskoga orsaga i okolo néga bližnešeh strankih, Zagreb 1777. (211 str.) i *Ispisivanje vračtvenih vod horvatskoga i slavonskoga orsaga i od načina né vživati za potreboču ľudih*, Zagreb 1779. (116 str.).

Ista se ili slična problematika raspravlja i u djelu Karlovčanina Imbre Luića *Vračtva vsagdašna domača* (1746),² zatim u *Betegujuče živine vračitel* (Zagreb 1772) grofice Josipe Oršić, pa u anonimnoj »vračaruši« *Hižna knjižica vu koje vsakojaka vračtva, tuliko duhovna kuliko svetska, domača zaderžavaju se* (Zagreb, I. izdanje 1793, II. izdanje 1797).

I kajkavski rječnici izašli u 18. stoljeću (rukopisni Vitezovićev rječnik *Lexicon latino-illyricum* 1708, Belostenčev *Gazophylacium...*, Zagreb 1740, Jambrešićev *Lexicon latinum...*, Zagreb 1742, Patačićev rukopisni *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, napisan između 1772. i 1779, pa anonimni *Latino-croaticum Lexicon medicamentale* iz 1783. god.) sadrže bogat fond zdravstvenog nazivlja.

Premda fond riječi (pa i termina, u smislu koji ću nešto kasnije objasniti) u Belostenčevu i Vitezovićevu rječniku najvećim dijelom pripada 17. stoljeću, nazivlje u njima ne odvaja se znatnije od nazivlja u djelima napisanim u 18. stoljeću. To svjedoči o činjenici da u hrvatskim krajevima, osobito u kajkavskim, prosvjetiteljstvo započinje svoje djelovanje na rezultatima protureformacije u 17. stoljeću, koja je, šireći u narodu svoje konfesionalne interese, u prvom redu radi suzbijanja utjecaja protestantizma, brojnim školama, pa akademijama i fakultetima, kao i izvanredno velikim brojem djela nabožno-poučne književnosti i podupiranjem leksikografskoga rada stvorila solidne temelje za prosvjetiteljska nastojanja u 18. stoljeću. Rezultati djelovanja protureformacije očiti su i na području stručnih terminologija, među njima i zdravstvene.

Mnogobrojni podaci iz područja o kojem govorimo, podaci o zdravstvenom nazivlju, nalaze se i u raznoraznim drugim knjigama — u spisima o održavanju i njezi domaćih životinja, pa i o uzgoju biljaka, u kalendarima, u školskim rječnicima i gramatikama latinskim, njemačkim, hrvatskim, u komedijama i dramama s kraja stoljeća (*Lysimachus* J. Sibnegga, Sv. *Aleksi* T. Brezovačkoga, *Velikovečnik* anonimusa); a osobito se obilje takvih termina nalazi u nabožno-poučnoj literaturi toga doba, u djelima Stefana Zagrepca, Hilariona Gašparotija, Jurja Malevca, Jurja i Ivana Muliha i drugih.

Međutim, za sada ne mogu prikazati kajkavsku zdravstvenu terminologiju u cjelini njezine pojave, pa ni u 18. stoljeću, ma kako suzili pojam »zdravstvena terminologija«, jer bi to zahtijevalo specifičan dugogodišnji studij te problematike u kajkavskim tekstovima, s terminološkog, leksikografskog, dijalektološkog, povijesno-jezičnog i komparativno-jezičnog gledišta. Zbog toga ću se zadržati samo na nekim jezičnim pojavama pri uporabi i stvaranju kajkavskoga zdravstvenog nazivlja, koje se pojave, bez ikakve dvojbe, po jezičnim principima pri njihovu ostvarivanju ne razlikuju od bilo koje terminologije u kajkavskom 18. stoljeću. Građu za

² Taj je rukopis izdao Fran S. Gundrum-Oriovčanin, pod naslovom *Luićeva lekaruša*, ZbNZO, knj. XIV, sv. 1, str. 55—123.

razmatranje uzimam iz *Rječnika starokajkavskog medicinskog nazivlja* Tomislava Prpića,³ a od djela koje on nije uzeo u obzir za svoj Rječnik poslužio sam se i građom spomenute ljekaruše Imbre Luića *Vraštva vsagdašña domača*, koju je objavio Fran S. Gundrum-Oriovčanin u Zborniku za narodni život i običaje.⁴ Prpićevu građu nadopunio sam u svojem razmatranju i nekim terminima iz Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika. Treba naglasiti da je ta građa dovoljno reprezentativna za stanje u cijeloj kajkavskoj književnosti 18. stoljeća — da je, unatoč sporadičnim individualnim rješenjima pojedinih naziva, opća slika te terminologije, najveći dio zdravstvenih naziva i leksemski i semantički jednak.

Prije nego se zadržimo na analizi ponekih primjera trebalo bi se podsjetiti na činjenicu da u kajkavskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću nema kajkavski pisanih pravih znanstvenih radova s medicinsko-zdravstvenog područja, u današnjem smislu »znanstvenih studija«, pa se prema tomu i riječi »termin« ili »naziv«, »terminologija« ili »nazivlje« mogu tek uvjetno rabiti, upotrebljavati pod uvjetom da riječima koje označavaju, na primjer, anatomsku građu čovjeka, patološka stanja i promjene, bolesti, njihovo sprečavanje i liječenje itd. damo značenjski sadržaj pojma *termin* samo s obzirom na njihovu učestalost i, u pravilu, isti oblik i značenje u djelima različitih autora — što je rezultat ustaljenosti kajkavskoga književnog jezika i relativne jedinstvenosti takvih riječi na cijelom kajkavskom govornom području — a da pri tom donekle zanemarimo osnovno današnje značenje riječi termin, terminologija: »točno određeni pojam u struci, u znanosti«, odnosno »skup naziva u određenoj struci ili znanosti«.

Kajkavski tekstovi toga doba s tematikom o kojoj govorim popularna su prosvjetiteljska primjena znanstvenih dostignuća toga vremena i narodnoga iskustva, namijenjeni širokim slojevima zaostalog, siromašnoga svijeta po selima i gradovima (kako Lalangue piše: »za potreboču mužev i siromakov horvatskoga orsaga«),⁵ pa su i zdravstveni termini, u velikom broju slučajeva, rječnički prilagođeni upravo toj jedva pismenoj, polupismenoj ili nepismenoj publici. Prema tomu, najveći dio jezičnih potreba pri znanstvenim priopćavanjima, pri opisivanjima i savjetovanjima, pisci svladavaju domaćim, narodnim fondom riječi toga semantičkoga polja, bez obzira na to radi li se o riječima slavenskoga podrijetla, po obliku i sadržaju često istih na cijelom hrvatskom jezičnom području, o tipičnim kajkavskim riječima ili o riječima preuzetim iz kontaktnih jezika, njemačkoga, mađarskoga, pa i talijanskoga, ili iz službenoga jezika tadašnje Hrvatske — latinskoga.

³ Posebno izdanje časopisa »KAJ«, Zagreb 1974.

⁴ V. bilj. 2. U bilješkama ispod Luićeva teksta dao je F. S. Gundrum-Oriovčanin stručna objašnjenja gotovo svih termina anatomskih, patoloških, farmakopejskih i drugih iz toga područja u Luićevu tekstu, a najveći je dio tih termina objasnio mnogobrojnim hrvatskosrpskim sinonimima i prijevodom na latinski i njemački jezik.

⁵ U naslovu svojega djela *Medicina ruralis*...

Za ilustraciju evo nekoliko takvih riječi:

a) slavenskih osnovnih morfema: *bodec* (*bodac* — Luić = L, 61) »cordiacus, pleuritis, cordiacus morbus, cruciatus membranae lateris«;⁶ *bol* — *bolovaše* — *boluvaše*, *boliti*; *bradavka* — *bradavica* — *bradavica* »mesečno pranje, menstruacija«; *čepic* — *jezičec* »uvula, staphyle, himas, nepčana resica«; *čist*, *debel*, *dihanje*, *dehnuti*, *odihavati*, *sopsti*, *zasopnuti se*, *gniti* — *gniti*, *gnileće* — *gnileće*, *gniloča*, *gnoj*; *gñus* »nausea, abominatio«; *golota*; *griza* »dysenteria«, *grizav* »dysenteriacus, koji boluje od srdobolje«, *drisnica* — *gustosranica* »diarrhaea«, *gučaj* »gutljaj«, *gušćeri* (B: v. bol. gerla, n. 10, L 60) »diphtheritis faucium«, *hraček* »ispljuvak«, *hračene* (L 67) »ispljuvavanje«; *hriputati*, *hriputaće*; *izveržek* — *zveržek* »abortus, abortio«, *jeliš* »jelo«; *jesti*; *jestvine* (L 73) »hrana«, *kamenec* (L 86: *kamenac*) »calculus«, *kamenobolni* »calculosus, calculo affectus«, *kašel* »tussia, tussedo«, *kašlavec* »tussicus«, *kašlec* — *kašlek* »tussicula«; *katar* (L 66), *kervavleće*; *kuga* (L 111) »pestis«, *mlahav* »slab«, *mazol* — *muzol* »ulcus, abscessus, antrax«, *natašće* »natašte«, *nadutje* — *natečeće* — *natek* — *otok* »abscessio, tumor«; *nazeba* — *nazeblina* — *pozeblina*; *neduha* — *nedušljivost* — *sip* — *siputaće* »asthma«, *nedušljiv* — *sipljiv* »asthmaticus, peripneumonicus...«, *nezdravje* »invalentia«; *nejak*, *nemoć*, *nemoćnost*; *opadavica* (B: v. *padavica*, L 99) »morbus caducus«; *ozdravleće*, *pijan*, *pijančuvanje*, *pijanec*; *piliš* »piće«; *piti*, *plesnivoča*; *plešiv* (L 102: *plišiv*) »čelav«, *plešivec* »calvaster, glabrio«; *plešivost*, *plešiveti*, *porod* — *porođenje*, *rođenje*, *roditi*, *roditi se*; *postelica* (L 99) »placenta«, *prišč* »pustula, pusula, pulsula, papula...«, *priščast* »pustulosus«; *rana*; *sapa* »halitus, exhalatio, expiratio, vapor, pneuma«, *scalina* »urina, lotium...«; *scaće*, *scati*; *serbeti* »svrbjeti«; *slep*, *slina* (B: v. *pluvotina*), *slinav*; *srab* »scabies, scabritia, petigo...«; *turoben*, *tust*; *vrač* — *vračitel* »liječnik«, *vračstvo* »liječje«; *vruč*; *vručina* (L 92: od srca vručinu hoće vzeti) »povišena temperatura tijela, vručica«, *vudarec* »udarac, udar«, *vujid* (L 111) »ugriz«, *vulog* »podagra, arthridis, dolor articulorum...«; *zdravje*; *zijati* »zijejati«, *zimlica* »febris«, *zimličav* »grozničav«, *zlatenica* »biles, cholera« (L, bilj. 4: »icterus, Gelbsucht«), *žeja* »žeđ« itd.

Takva su, u golemoj većini, i imena dijelova tijela: *bedra* »ilia«, *bok* »latus«; *brada*; *bubreg*, *bubregi* — *obistje* »ren, plur. renes«, *cecek* — *sesec* »mamma«; *čelo*, *čelust*, *črevo*, *dlan*; *dnoočje* »fundus oculi«; *glava*; *gležen* »talus«, *golen* »crus, noga od koljena do gležnja«, *gut* — *gerlo* »guttur«, *herbet* »dorsum«, *herbtišće* »spina dorsi«, *iver* »patella«, *jajca*

⁶ Latinska su značenja iz spomenutog Prpićeva djela (v. bilj. 3), iz Belostenčeva rječnika, osobito iz dijela *Gazophylacium illyrico-latinum* i iz bilježaka F. S. Gundruma-Oriovčanina uz Luićevu ljekarušu. Latinski se prijevodi (ili književni hrv. sinonim) donose uz one kajkavske zdravstvene termine u kojih značenje zbog specifičnog dijalekatnog oblika nije lako prepoznatljivo i u kojih njihovo značenje nije prošireno ili poznato na širim dijalekatnim područjima našega jezika i u književnom jeziku. Termini uz koje se navodi njihovo značenje odvajaju se od ostalih, pri kojima se značenje ne donosi, točkom i zarezom /;/.

»testes«, *jetra* (nom. pl.) »jecur«, *jabučica* — *požirak* — *gerčaneč* »jugulus«; *jezik*, *kerv*, *koleno*; *križici* — *križice* »lumbus«, *kuk* — *stegno* »petaso, perna«; *laket*; *laloka* »mentum«, *las* »vlas«, *ledovje* »lumbus«, *lopatica* »scapula«, *mehur* (L 93: *mihur*) »vesica«, *mezdra* »diaphragma«, *miš* — *mišica* »brachium«, *mošnica* »scrotum«; *možgani*, *mozek*; *naočnak* »pterygium, unguis«, *nebo* »palatum«; *noga*, *nohet*, *nos*; *nosnice* — *nozdrve* »naris«; *oberva*; *obraz* — *lice* »facies, vultus«; *oko*, *oči*; *oposredina* »mesenterium«, *pazuha* »axilla«; *perst*, *peta*, *pleča*, *pluća*, *prsi*, *pupek*; *rame* — *pleče* »humerus«, *rasožice* »ensiformis«; *rebro*; *rečica* »diaphragma«, *rit* »podex«, *ritnice* — *zadnice* »posteriora«; *ruka*, *salo*, *serce*; *skradnice* — *slepočje* — *slepočnice* — *vezi* — *slipe oči* (L 92) — *slipa oka* (L 97) »tempora«; *slezena*; *slukonožje* — *podkolehe* »poples«; *stegno*, *šaka*, *terbuh*, *ud* — *vuđ*, *utroba* — *vutroba*; *utrobica* »jetra i pluća zajedno«; *vrat*, *vuho*, *vusnica*, *vusta*, *zgebica* — *zglob* — *sklop*, *zub*; *zuberina* »gingiva«, *želud* »tonsilla«; *želudec*, *žila*, *živci*; *žuč* »fel« i dr.

b) tuđice: *beteg*, *beteguvahe*, *betežen*, *betežliv*, *betežnik*, *betežnica* (: mađ. beteg) »bolest, bolovanje, bolestan, boležljiv, bolesnik, bolesnica«, *barber* (: tal. barbiere) »(2.) chirurgus, medicus, vulnerarius«, *barberija* »2. chirurgia, ars chirurgica«, *blek* (: njem. Fleck) »pustula, ulcus«, *bleki* »variolae«, *cukahe*, *cukati* (: njem. zucken) »trganje, trgati (kod bolova u tijelu)«, *flašter* — *flajštar* (L 62) (: njem. Pflaster, a ovo od grč.-lat. emplastrum) — *emplašter* »(ljepljivi) ovoj za rane; melem«, *flegma* (: grč. phlégma) »sluz, gnoj«, *fajten* — *fajtnina* — *fajtnoča* (: njem. feucht) »vlažan, vlažnost, vlažnoća«, *falinga* (: njem.-bav. fâlen)⁷ »nedostatak, mana«, *frižek* (: njem. frisch) »svjež«, *fontanela* (: lat.-tal. fontanella) »1. cauterium, fonticulus, ranica od paljenja radi liječenja, 2. vrh glave«, *fraz* (: austr.-njem. Fraiss) »grčevita bolest u djece«, *gajst* (: njem. Geist) »kiselina«, *globuš* (: lat. globus) »sprava za davanje klistira«, *grinta* (: njem. Grind) »krasta«, *hasen*, *hasniti*, *hasnovito* (: mađ. haszon) »korist, koristiti, korisno«, *kotrig* (možda prema lat. quadriga)⁸ »članak, ud«, *madron* (L 78, : tal.-furl. madron, tosk. madrone)⁹ »kolika«, *mentovati se* (: mađ. denom. *menteni*, a ovo od pridjeva *ment*)¹⁰ »riješiti se, osloboditi se«, *muntvoļ* (L 71, : njem. Mundfäule)¹¹ »gnjiljenje zubnog mesa«, *norc* (: njem. narr) »luđak, budala«, *nucati* (: njem. nützen) »koristiti, rabiti, upotrebljavati«, *očale* (: tal. occhiali) »naočale«, *opih* (L 112, : grč. ópion) »opijum«, *pacient* (L 58, : lat. patiens) »bolesnik koji se liječi«, *pulsus* (L 92, : lat. pulsus) »bilo, puls«, *purgacija* (L 80, : lat. purgare) »čišćenje crijeva«, *purgirati* (L 80), *ruptura* (L 105, : lat. ruptum) »kidanje tjelesnoga tkiva, kila, hernija«, *sciatika* (L 88, : grč. ishíon, lat. /nervus/ ischiaticus) »išijas«, *šnofati* (L 66, : njem. schnupfeln) »udisati« itd.

⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (= ERJ), knj. I—IV, Zagreb 1971—1974, s. v. falit.

⁸ ERJ, s. v. kariga.

⁹ ERJ, s. v. matrun.

¹⁰ ERJ, s. v. mentovati.

¹¹ F. S. Gundrum-Oriovčanin, *o. c.* (v. bilj. 4), bilj. 2 na str. 71.

Termini za manje poznate ili za nove pojmove najčešće se tvore sintagmama domaćih riječi, koje jednoznačno označuju ili približno opisuju pojam: *beteg červni ili glistni* »verminatio«, *beteg bubregov*, *beteg obistja* »nephritis«, *beteg francuski* »venereus lues«, *beteg kužni* »morbus pestilens«, *beteg noćni* »incubus«, *beteg općinski* »epidemia«, *beteg veliki* (B: tj. *opadavica*) »abans, comitialis, caducus, sacer morbus, major morbus« (B: v. *padavica*), *beteg velikoga spaña ili sna* »lethargus«, *bol ledovja* »ischia, schiatica«, *bol glavna* »capitis dolor«, *bol od griza* »collica«, *bol srama muškoga* »periphymosis«, *bol terbuha* »tormina«, *bol gerla* »angina«, *črev skerčeñe* »collica intestinalis«, *čepica opadeñe* »angina«, *glave pol bol* »hemicrania«, *glave vse bol* »cephalea«, *izrezek cesarski* »sectio caesarea«, *jeter vužgañe* »hepatitis«, *kamenca zrezavañe iz obistja ili bubrega* »nephrotomia«, *kašelj suhi* »tussis sicca«, *kašelj vodeni* »tussis humida«, *kašelj star i vseudilni* »pertussis, tussis continens«, *gnilo i divje meso* (L 71) »granulatio«, *mertva tela na kotrige razrezavati* »secirati«,¹² *muška potreba — muški sram* »penis«, *otok gerla* »bronchocele«, *otok vušes* »parotis«, *porodno oblužavañe* »genthlia, natalitia«, *baba puporezna, puporezna baba* (L 99: *pupkorizna baba*) »primalja«, *sprečeñe scaline* »ischuria«, *teško scaline i po kaplah spušañe* »diluria, stranguria, affectio . . .«, *koj scaline nemre zderžati* »urinae incontinens« *scaline ogledañe* »uroscopia«, *znameña ú scaline* »urocritica«, *suhi beteg* »tuberkuloza«, *vulog nog* »podagra«, *vulog ruk* »chyagra«, *vulog kolena* »gonagra«, *rastupleñe žil* »paralysis«, *zapertje mesečnoga kervnoga od-toka* »occlusio menstruationis«, *ženska potreba — sram ženski* »vulva«, *žlezde otečene pod vuhi* »animillae« itd.

Uz takav način stvaranja naziva za medicinske i slične pojmove običan je i tvorbeni zahvat stvaranja inovacija, u duhu narodnoga stvaralaštva novih riječi, pa se često i ne može utvrditi je li pojedini naziv narodnoga podrijetla ili je plod piščeve nadahnutosti. Na primjer: *nemoćnička hiža* → *nemoćnica* »bolnica«, *beteg derhtavec* → *derhtavica* »paralysis«, *bočna bol* → *tiskavica* »pleuritis«, *bol ledovja* → *ledovnica* »ischia, ischiatica«, *bol od griza* → *zavijavica* »collica«, *blud pameti* → *obnoreñe* »paraphrenitis«, *francuzliv* »gallico morbo infectus«, *teloznanstvo* »anatomia«,¹³ *žila bela* → *treptavica* »arteria«, *žlezde vu gerlu človečjem* → *davnice, zadavnice, zadušnice* »tonsilae« itd.

Rjeđi je postupak pri stvaranju nazivlja kalkiranje, ropsko prevođenje sintagmi jezika iz kojega je preuzet pojedini naziv, obično poznat tek uskom krugu stručnjaka. Na primjer: *očno zalejañe*, prema lat. oculo-rum suffusio, *žile bijeñe*, prema lat. ictus arterie itd.

Kako se vidi iz spomenutih primjera tvorbenih principa i primjene narodnih riječi u kajkavskoj zdravstvenoj terminologiji 18. stoljeća (a podjednako se postupalo i u drugim razdobljima trajanja stare kajkavske književnosti), način stvaranja termina u kajkavskom književnom jeziku jednač je današnjemu: kad nije dovoljna jedna narodna ili preuze-

¹² I. K. Lalangue, o. c. (v. bilj. 5), str. 1.

¹³ I. K. Lalangue, o. c., str. 1.

ta strana riječ za jednoznačno definiranje pojma, stvara se, prema kajkavskim tvorbenim zakonitostima, nova riječ ili se pojam ekonomično, najnužnijim riječima opisuje i tako jasno i ponajčešće veoma točno određuje.

Za kajkavski književni jezik, od samih njegovih početaka pa do njegova silaska s povijesne pozornice karakteristično je nastojanje za što širim područjem čitkosti djela pisanih kajkavštinom, karakteristična je živa veza kajkavskih javnih radnika s nekajkavskim piscima i njihovim djelima kao i svijest o zajedništvu »hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga orsaga«, o jedinstvu jezika i književnosti u tim hrvatskim krajevima. Ta se svijest očitovala u kajkavskoj književnosti uz brojne štokavizme i čakavizme, uz izbor onih kajkavskih govornih osobina koje su jednake ili najbliže paralelnim govornim osobinama u drugim hrvatskim narječjima također i mnogobrojnim kontaktnim sinonimima kajkavsko-čakavsko-štokavskim. A takvih sinonima nalazimo u velikom broju i u kajkavskoj zdravstvenoj terminologiji 18. stoljeća. Evo samo nekoliko primjera koji o tom svjedoče:

jad — čemer — štupa — otrov — otrova; cev duhovna — dušnik; čerňavka — modrica; členk — členek — zgibica — zglob — sklop; desňaća — desnica (ruka); dihañe — disañe; gut — požirak — gerklan; miš — mišica; pukļa — gerba; sad — plod; vud — ud, itd.

Ovaj letimičan prikaz nekih vidova narodnoga leksičkog nasljeđa, stvaranja i tvorbe termina u kajkavskoj književnosti i leksikografiji nije, dakako, mogao pokazati veoma bogato, razgranato, detaljizirano kajkavsko zdravstveno nazivlje u svim vidovima njegova funkcioniranja. Njegovo je bogatstvo s jednog aspekta, i to samo leksikografski, dobro prikazao T. Prpić u spomenutoj svojoj raspravi,¹⁴ ali bi bilo potrebno provesti i dalja istraživanja te problematike, osobito s obzirom na razne narodne i druge lijekove, bilje i druge sastojine koje su služile za pravljenje lijekova, zatim s obzirom na oruđe za liječenje i sl., pa svu tu silnu rječničku građu posebno razmotriti s povijesno-jezičnog, komparativno-slavističkog, dijalektološkog aspekta i s drugih lingvističkih stajališta.

Jedno je, međutim, nedvoumno jasno, i to treba posebno naglasiti: bez obzira na količinu izvora za lingvističko i kulturološko proučavanje zdravstvene terminologije u vremenu i prostoru o kojima je riječ — uzroci su i način pojavljivanja zdravstvene terminologije jednaki s uzrocima i načinom pojavljivanja svih drugih kajkavskih terminologija u književnosti 18. stoljeća. Za razliku od drugih mogućih pristupa terminološkoj problematici, koji mogu polaziti s usko specijaliziranih ili specijalističkih zanimanja za pojedine probleme pojedinih terminologija — lingvistička, a tako i kulturološka analiza može, pa i mora, detaljno proučavati jezične, povijesne, sociološke i slične pojave u pojedinim, izdvojenim terminologijama, ali svi takvi aspekti jedne terminologije dobivaju svoje potpuno značenje i mogu se, metodološki pouzdano, razjasniti

¹⁴ V. bilj. 3.

tek u sklopu cjelokupnog poznavanja jezičnih, društveno-povijesnih i drugih zbivanja, zbivanja koja su i potaknula pojavu terminologija i uzrokovala načelno ista jezična sredstva za ostvarivanje terminološke funkcije riječi i njihovih sintagma. Tek se takvim općim i sveobuhvatnim pogledom na povijesne poticaje i prepreke, spoznajom emotivnog i kulturnog života, i to ne samo u okvirima banske Hrvatske nego i na širim hrvatskim prostorima, uzimajući u obzir i međusobno djelovanje kajkavskih i nekajkavskih znanstvenih nazivlja u vremenu kad su nastajala i u kasnijim razdobljima, može pravilno ocijeniti značenje kajkavskih terminologija. A da bi se dobila potpuno jasna slika o kulturnoj i nacionalnoj vrijednosti kajkavskih i drugih hrvatskih terminologija 18. stoljeća, treba istražiti i njihovu ulogu u stvaranju modernog hrvatskog znanstvenog nazivlja od druge polovice 19. stoljeća naovamo — i po načinu stvaranja nazivlja i po količini starih hrvatskih termina koji su se do danas održali.

R é s u m é

LA TERMINOLOGIE MÉDICINALE DANS LES ANCIENS MANUELS MÉDICINAUX («VRAČARUŠE») ET DICTIONNAIRES KAĬKAVIENS

L'auteur aborde les différentes relations culturelles et sociales qui ont incité l'élaboration de différentes oeuvres populaires contenant des prescriptions sur la conservation de la santé et le traitement de différentes maladies. Dans de tels manuels et oeuvres lexicographiques on peut rencontrer maints termes provenant de ce champ sémantique qui se trouvèrent après dans la littérature kaĭkavienne en tant que terme spécifique de cette terminologie.

Une attention à part a été consacrée à la provenance et à la méthode de formation de ces termes. A la base de données provenant des manuels médicaux («vračaruše, ljekaruše») et des dictionnaires édités dans le 18e siècle, l'auteur constate que l'adaptation de mots populaires et les principes de formation dans la terminologie médicale kaĭkavienne du 18e siècle, comme d'ailleurs dans les autres périodes de la continuité de la littérature kaĭkavienne, correspondent à ceux d'aujourd'hui: dans le manque d'un mot populaire ou étranger pour définir unisématiquement une telle notion, on recourt à créer, en conformité avec la formation des mots en kaĭkavien, un terme nouveau ou, au contraire, la notion est décrite économiquement au moyen des mots les plus indispensables, et c'est ainsi qu'elle est clairement et pour la plupart très exactement définie.